

Stine Gotved

Rumlige dimensioner i det sociale cyberspace

Netfællesskaberne i det diffuse cyberspace er en udfordring for sociologien, særligt hvis man ønsker at se på samspillet mellem det sociale liv og det omgivende, forestillede rum. Artiklen her præsenterer en typologi over netfællesskabernes rumlighed, der skal muliggøre en nuanceret analyse af de basale vilkår i computer-medieret interaktion, samt diskuterer typologien i forhold til Lefebvres begreber om det spatiale som socialt produkt.

Det sociale liv i netfællesskaberne¹ er en relativ ny form for menneskelig interaktion, der er muliggjort gennem computernes netværk af kabler og trådløse forbindelser. I forskellige kombinationer af tid og rumlighed er der etableret en sand mangfoldighed af interaktionsmuligheder, fra tilfældig chat med fremmede i et simpelt tekstbaseret interface til avancerede 3D-verdener med længerevarende karakteropbygning. Denne artikel beskæftiger sig med den type af frivillige og fritidsorienterede netfællesskaber, der ret misvisende betegnes med låneordet *communities*, og de omhandlede variationer fremgår i øvrigt af ordlisten bagest i artiklen. I løbet af 1990'erne kom der et væld af dokumentation omkring forskellige sådanne netfællesskaber (fx Rheingold 1993; Baym 1995, 2000; Dibbel 1996; Kling 1996; Parks & Floyd 1996; Tepper 1997; Gotved 2000; Dean 2000), og fra midten af 90erne blev disse sekunderet af retorikken omkring den stigende kommercialisering af nettet. Flere af de tidlige netfællesskaber (fx the WELL, som beskrevet af Rheingold 1993) havde en oppositionel grundholdning til det, der blev formuleret som modernitetens tab af fællesskab, og denne tråd blev samlet op af den spirende e-business og udviklet til en marketingsstrategi (se fx Kim 2000, Preece 2000). Således er modernitetens iboende diskurs om oprindelighedstab og fællesskabsopløsning på paradoksal vis flettet sammen med opkomsten og successen af netfællesskaber, først udviklet af Californiens senhippie-kultur og siden bragt vidt omkring af den hastigt ekspanderende e-business. I dag har netfællesskaberne mistet det meste af deres nyhedsværdi, ikke kun fordi den overlevelsestruede e-business har bevæget sig videre til andre marketingsstrategier, men også fordi netkontakt, med en sand underskov af variationer, er blevet en ret

almindelig udvidelse af hverdagens kommunikative muligheder.

Deltagerne i nettets sociale liv interagerer på mangfoldig vis trods en ofte uoverkommelig afstand i den konkrete geografi og trods manglen på gensidig synlighed. Den fælles lokalitet såvel som den sansede socialitet er som oftest blot tekstfragmenter på computerens skærm, og der er ingen tvivl om, at individuelle forestillinger om både tid, sted og de andre spiller en stor rolle i netfællesskabernes eksistens. De adskiller sig på dette punkt og med andre ord ikke meget fra mere fysisk baserede fællesskaber, der som Anderson (1983) påpegede, indebærer netop den type forestillinger – vores sociale liv er grundlæggende baseret på fortolkninger. Den retoriske lighed mellem netfællesskaber og Andersons *Imagined Communities* (1983) er herudover misvisende. Hvor Anderson i sin historie om nationalstaternes opkomst fokuserer på konkret geografi med forestillet indhold, er netfællesskaberne så at sige den diametrale modsætning – konkret indhold i en forestillet geografi. Forskellen mellem netfællesskaberne og de mere traditionelle fællesskabskonstruktioner handler altså mere om typen af fortolkningsgrundlaget end om egentlige sociale divergencer, og noget af det markant forskellige drejer sig selvsagt om rumlighed og tilstedeværelse. Det er således analytisk nødvendigt at skelne mellem det fysiske rum og det virtuelle rum. Sidstnævnte kan kun erfares med teknologien som medierende medspiller, ved hjælp af computerens skærm eller fx gennem anvendelse af højteknologisk sansesimuleringsudstyr som briller, hjelme og handsker. Men for mange brugere er interaktionerne i det virtuelle rum ikke mindre virkelig end i det fysiske rum, hvilket bl.a. kan aflæses gennem de utallige henvisninger til *Thomas Theorem*: "If men defines situations as real, they are real in their

consequences“ (Thomas & Thomas 1928; her citeret fra Merton 1995). Det er svært at trække grænsen mellem fysisk og virtuelt uden også at inkludere en betydning af hhv. virkeligt og uvirkeligt, hvilket som nævnt er problematisk, når brugernes erfaringer inddrages. Det virtuelle rum sanses grundlæggende på andre måder end det fysiske, men det er ofte ligeså virkeligt, både i interaktion og konsekvens².

En nærtbeslægtet og vigtig dimension i det sociale cyberspace er det konkrete forhold (eller overlap) mellem den enkeltes fysiske verden og aktiviteterne online. Offline livet er nærværende som medspiller i interaktionerne online (og omvendt), og fx mange typer af møder og kontakter skifter mellem de to former for tilstedeværelse (når online grupper mødes offline, eller når offline kontakter vedligeholdes online). For det enkelte individ er både kroppen og geografien med til at skabe konstante overlap mellem online og offline, og det er således vigtigt at erkende, at diktomien er af primært analytisk værdi. Som “sædet for viden og erkendelse” er kroppen central i individets fortolkning også af det computermedierede liv, og keyboardet kan så at sige fungere som krops- og sanses-ekstension på Merleau-Ponty’sk vis (se Kimby & Haugaard 2000). Og selvom et netfællesskabs deltagere er adskilte i rum (og muligvis også i tid) og kun forenet gennem keyboard-aktivitet og et fælles interface, spiller den fysiske geografi en rolle i de rumlige fortolkninger. Måske er interaktionerne indifferente i forhold til det fysiske mødes mulighed, måske tillægges de eventuelle nationale koder i emailadressen en særlig betydning, eller måske er chancen for at møde sit livs udkårne drivkraften i deltagelsen. Under alle omstændigheder udvikles det sociale i et samspil med såvel protokol-lens³ definitioner, de konkret eksisterende

Stine Gotved
Adjunkt på Institut
for Film- og
medievidenskab
på Københavns
Universitet,
kultursociolog,
ph.d. fra Sociologisk
Institut (KU).
E-mail:
gotved@hum.ku.dk.

kommunikationslinier, de deltagende personer og deres hele kontekst, inklusive fysiske vilkår og geografi. På samme måde som med mobiltelefonerne, der ikke har et fælles synligt interface mellem de kommunikerende, er det af betydning at få fastslået den andens fysiske placering – høflighedsfrasen “Hvordan går det?” er afløst af “Hvor er du?“, og på fx chat er den geografiske bestemmelse en ret sikker udveksling (sammen med alder og køn. Spørgsmålet “a/s/l?” er en standardiseret indledningsfrase for “age/sex/location?”). Selvom samspillet mellem online og offline således er erkendelsesmæssigt uomgængeligt og formentlig vil blive synliggjort i den næste bølge af internetstudier (startet med Kendall 2002), er det udeladt i denne artikel. Samtidig er tid og rum som nævnt så grundlæggende begreber, at det er svært at tænke verden uden. Det bliver derfor nødvendigt at definere nærmere, i præcis hvilken betydning og kontekst de aktuelt indgår i. Talen om tid og rum er i denne artikel knyttet ret entydigt til oplevelsen og fortolkningen af netfællesskaber som sådan, dvs. forestillingerne om netfællesskaberne som steder med en egen lokalitet og virkelighed. Det er i denne sammenhæng underordnet, hvor-

dan det teknologiske er skruet sammen; at fx nyhedsgrupper er distribuerede ud over netværket, mens BBS'ere er servertilknyttede betyder ikke meget (om overhovedet noget) for oplevelsen af, at adressen ækvivalerer med et bestemt sted. På samme måde som kroppen og konteksten er usynlige medspillere i online socialiteten, er spørgsmålet om konkrete afstande og spændingen mellem det lokale og det globale af mulig betydning – men heller ikke det uddybes nærmere her. Typologien over netfællesskabernes tid og rum skal således indfange de forskellige rumlige forestillinger, som deltagelsen medfører; fokus er alene på de rumligheder, der opstår i og med den sociale online interaktion.

Eksistensen af de computermedierede fællesskaber er med til at rejse interessante spørgsmål i grænselandet mellem fantasi og forestillinger, og mellem mennesker og teknologi – hvordan kan vi kommunikere og relatere uden håndgribelige beviser for hverken de andre som rigtige personer eller fællesskabet som et rigtigt sted? Første del af spørgsmålet har været i fokus i bl.a. de mange ovennævnte studier af netfællesskabernes sammenhængskraft (og også i mere psykologisk orienterede studier som fx Turkle 1995), mens nærværende artikel primært vil udforske spørgsmålets anden del, om fortolkningerne af netfællesskabets sted. Forbindelserne mellem synlig geografi og sanset rumlighed er centrale i alle former for fællesskab og interaktion, online såvel som offline⁴, og socialt liv henter i høj grad mening gennem rumlige relationer. Vores måder at tænke virkeligheden på er bundet sammen af rumlige koncepter og positioneringer i forestillede strukturer som fx hierarkier eller netværk, og som Shields (1991) påpeger, er rumlige koncepter uadskilleligt integreret med vores viden om verden: "(...) the spatial has an epistemic and onto-

logical importance – it's part and parcel of our notions of reality, truth and causality". Da Gibson (1984) i sin berømte roman "Neuromancer" navngav computernetværkene "cyberspace" var det derfor en simultan virkeliggørelse – gennem forbindelsen til velkendte koncepter omkring geografi, afstand, rejser osv. blev det muligt overhovedet at tænke det virtuelle rum. Derfor er der rumlighed involveret også i ethvert netfællesskab – etablering og konsolidering fordrer rumlige fortolkninger og forestillinger på mange niveauer, og deltagerne interagerer langt fra i en grænseløs tomhed.

At forholde sig til mulige spatielle dimensioner i online kommunikation giver god grund til at veje hvert enkelt ord nøje. Udfordringen er ikke bare de velkendte fælder af enten social determinisme eller rumlig determinisme, der begge overser det faktiske samspil, men også at illustrere, at der er et oplevet rum bag den flade skærm. De forskellige grupper på nettet er sociale sammenhænge, etableret og vedligeholdt gennem såvel teknisk infrastruktur som mellem menneskelig interaktion, og der udvikles i mange netfællesskaber stærke følelser af samhørighed og tillid. Tilhørsforhold knytter sig til steder, befolket med andre tilknyttede, og de forskellige grupper på nettet er ingen undtagelse – stederne etableres gennem adressen og bliver den mere eller mindre elaborerede lokalitet, der sætter rammer om socialiteten⁵. Netfællesskaber er *third places* (Oldenburg 1999), men uden den fysiske lokalitet – nettets *third places* er over det hele og aldrig længere væk end den nærmeste forbindelse til cyberspace.

En sidste introducerende kommentar skal gælde rummets sociologi, offline såvel som online. Som Tonboe (1993) bemærker, har sociologien både før og nu en tendens til rumblindhed. Trods en del tilløb og hensigtsærklæringer (mest mar-

kant fra Giddens i starten af 1980'erne) har rummet ikke opnået en status som reelt betydningsdannende, og generelt behandles rummet som noget (i bedste fald) perifert i forhold til den centrale pro-

fællesskabet har et fælles synligt sted eller ej. I udgangspunktet repræsenterer disse muligheder de basale forskelle mellem nettets fællesskabstyper, og dette kan illustreres skematisk:

Figur 1.0: *Generelle tid/rum-relationer i online kommunikation.*

	Fælles synligt sted	Intet fælles synligt sted
Synkron Kommunikation		
Asynkron kommunikation		

blematik. Dette er for så vidt naturligt nok – rummet i sig selv og alene er ikke interessant – men det rejser samtidig stadige forklaringsproblemer i fx komparative analyser af social interaktion. Heller ikke i internetforskningen har rummet en særlig plads. Overordnet set er fagområdet endnu i den paradoksale proces at definere noget samlende og fælles, og på samme tid udvikle diverse subdiscipliner. Internetforskningen kæmper for at finde sine egne ben i en sand tværfaglig mængde af indfaldsvinkler, og med inspiration fra spatialsociologi, mikrosociologi, geografi, filosofi, medieforskning og diverse fællesskabs- og internetstudier antydes konturerne til også subdisciplinen online spatialitet. Målet for denne fokusering på rumlige dimensioner i det sociale cyberspace er med andre ord at udvikle analytisk forståelse for de grundlæggende variationer i netfællesskaberne og dermed åbne op for en større nuancering i studierne af denne relativt nye sociologiske virkelighed.

Tid og rum

Når man ser på netfællesskaberne og deres protokol-definerede tid og rumkonstruktioner, er de umiddelbart mest synlige vilkår, om kommunikationen foregår synkront eller asynkront, og om net-

Tidsstrukturen, dvs. om deltagerne kommunikerer forskudt i tid eller samtidig, er vigtig for kommunikationen i sig selv. Kommunikationens ordvalg og den sociale fortolkning er begge influeret af tidsstrukturen (Herring 1996), ligesom emnevalg og permanens påvirkes. Men selvom tidsstrukturen er vigtig i karakteristikken af ethvert fællesskab, er der ikke nogen grund til at antage, at den har særlig betydning for oplevelsen af samhørighed og tilhørsforhold – nettets fællesskaber udvikles i både synkron og ~~asynkron tidsstruktur~~. Derimod er eksistensen af et fælles synligt sted på nettet af største vigtighed for fællesskaberne – den gensidige synlighed, interaktionerne på et sted forskelligt fra hver enkelt fysiske placering, bringer eksistensen af fællesskabet i fokus. Fra den allersimpleste chat til det elaborerede 3D rum er der en rød tråd af fælles synlighed, der muliggør social fortolkning, genkendelse og relationering – at se sig selv (sit brugernavn, sin avatar⁷) i samspil med andre giver både forestillinger om og afgrænsninger af fællesskabets rækkevidde. Hvis man udfylder ovenstående figur 1.0 med eksisterende netfællesskabstyper (de defineres alle nærmere i ordlisten), understreges denne sammenhæng mellem fælles rum og samhørig-

hed – rumligheden ser ud til at være en afgørende faktor for fællesskabets eksistens:

tionistisk, og der er således sammenhænge, der illustreres dårligt. *For det første* kan både en mailingliste og en weblog,

Figur 1.1: *Specifikke tid/rum-relationer i online kommunikation.*

	Fælles synligt sted	Intet fælles synligt sted
Synkron Kommunikation	Chat, MUDs, MOOs	Webkameraer Videokonferencer
Asynkron kommunikation	BBS'er, nyhedsgrupper	Weblogs Emails Mailinglister

Som figur 1.1 viser, er der en forbindelse mellem en eller anden type af fælles rum og så opkomsten af de netfællesskaber, der er blevet beskrevet så indgående gennem de sidste ti år. Det synlige fælles rum understøtter den enkeltes fornemmelse af fællesskab, og den samlede af sum af synlige aktiviteter gør, at tilhørsforholdet ikke nødvendigvis er bundet op på den enkeltes egen indsats. Det er ikke helt til at afgøre, om det er protokollernes etablering af det fælles rum, der muliggør fællesskabet, eller om det er fællesskabet, der så at sige skaber sin egen synlighed – de to vinkler svarer til positioner identificeret som henholdsvis "arkitekternes" og "brugernes" af Guise (1997). Begge indfaldsvinkler rummer sandsynligvis noget af svaret; de to positioner bør ikke anskues som gensidigt udelukkende, og i denne sammenhæng kommer det til at ligne spørgsmålet om hønen eller ægget. Forestillingerne om et fælles rum er betydningsfulde; rumlighed spiller med i socialitet, og eksistensen af et fælles synligt sted er vævet sammen med eksistensen af nettets fællesskabsformer, deres tidstrukturer, kontekster og indhold⁸.

Selvom figur 1.1 påviser en stærk sammenhæng mellem rum og fællesskab, er den som alle skematiseringer reduk-

trods fraværet af det fælles synlige sted, også udvikle konnotationer af fællesskab og samhørighed. For mailinglister kan manglen på fælles rum gøre, at gruppen er længere tid om at udvikle en fælleshed af fx normer (hvilket er en parallel til nogle af de første analyser af computermedieret kommunikation, se fx Sproull & Kiesler 1986). Der er ydermere en tendens til, at mailinglister understøtter grupper eller foreninger allerede eksisterende online og/eller offline, og dermed er mailinglisten med til at give ekstra sammenhæng og synlighed til en fælles sag. Samtidig har hver modtager mulighed for at samle alle bidragene i sit eget mailsystem og dermed skabe et pseudo-fælles rum, med bidragene synligt samlet for den enkelte, men ikke fælles tilgængeligt. For webloggen er der tale om en struktur, der forbinder individuelle hjemmesider gennem netværk af links. Rumligheden er således ikke fælles synlig, men etableret gennem veldefinerede og velovervejede links til udvalgte andre. Med andre ord kan både mailinglister og weblogs udvikle sig til netfællesskaber, omend deres spatiale struktur afviger fra det fremherskende. *For det andet* kan figur 1.1 ikke sige noget om rumlige forskelle imellem for eksempel chat og

MUDs, og netop med hensyn til rum er de i høj grad forskellige. En analyse af rumlighedens betydning fordrer med andre ord en mere nuanceret tilgang, hvilket igen hænger sammen med det følgende argument. *For det tredje* gør figur 1.1 det nødvendigt at argumentere for den spatiale betydning på to ret forskellige niveauer, der rent analytisk bør adskilles bedre. Det ene niveau er det teknologiske, hvor skærmens synlige rum som sådan etableres i henhold til protokollen. Det andet niveau omhandler det sociale rum, hvor alle forestillinger, fortolkninger og interaktioner spiller med i etableringen af fællesskabets spatialitet. Sammenfattende kan man således sige, at figur 1.1 på en gang understreger forbindelsen mellem det fælles synlige sted og netfællesskabet, og påpeger nødvendigheden af en mere detaljeret analyse af feltet.

Typologi over online rumlighed

Som sagt påviser figur 1.1, at der er brug for en mere nuanceret tilgang til de spatiale problemstillinger, hvis man skal kunne afdække rummets betydning for et givent netfællesskab – det er ikke nok at konstatere eksistensen af et fælles synligt rum. Som nævnt er der i det foregående allerede involveret to niveauer af rumlig fortolkning; det direkte teknologisk-protokolorienterede og så det socialt forestillings-orienterede. Hertil er det oplagt at tilføje et tredje niveau, der gemmer sig i sproget selv, nemlig den pågående rekonstruktion af (offline) rumlighed ved hjælp af metaforer og analogier. Computerens univers er i høj grad konceptualiseret gennem rumlige metaforer fra den fysiske verden, fra skriveborde og markedspladser til biblioteker og virtuelle værtshuse. Nettets fællesskaber gør ligeledes brug af rumlige metaforer til konstruktionen af stedfornemmelse (se

fx Baym 2000, Kendall 2002), og de således fremmanede lokaliteter har igen indflydelse på typen af social aktivitet. Disse tre niveauer af rumlighed, der i aktiviteten opleves og fortolkes synkront, er i det følgende både adskilt som analytiske kategorier og samlet igen i en typologi over netfællesskabenes rumlige dimensioner. Typologien er i primært induktive processer udsprunget fra deltagelse i, observationer af og beretninger om forskellige typer af netfællesskaber, men har også ballast fra kultur- og spatialsociologien (og dermed i deduktive processer). Det er på nuværende tidspunkt nødvendigt at tage forbehold for typologiens endelige sammenhængskraft (det er *work in progress* og derfor ikke fuldt integreret med eksisterende spatialteori eller afprøvet empirisk på større datasæt), men typologien antyder potentialer for en radikaliseret af rummets sociologi, således at det stadigt mere hverdagsprægede cyberspace kan integreres i forståelsen af samspillet mellem spatialitet og socialitet.

Gennem inddragelse af arbejder fra det tværfaglige felt, der gennem årene har beskæftiget sig med rummets betydning for socialt liv og fortolkning, skal typologien forankres solidt i offline teorien (fx Giddens 1985, 1990; Hall 1966; Lefebvre 1974/1991; Meyrowitz 1985; Morley 2000; Morley & Robins 1995; Shields 1991, 1999; Soja 1989, 1996; Tonboe 1993). Da rummet som et ret flydende begreb kan diskuteres som meningsdannende på mange forskellige niveauer (fx det fysiske rum som kontekst, rummet som et spejl for magtforhold eller navigation i rum som identitetsfaktor), vil en del af det forestående arbejde bestå af afgrænsning såvel som præcisering, mens typologien her alene diskuteres i forhold til Henri Lefebvre, der på grundlæggende vis har bidraget til både afklaring og forvirring omkring rummets be-

tydning for det sociale liv⁹. Lefebvre er central for sociologiens diskussioner af rum, dels fordi han så rummet som et selvstændigt socialt produkt, dels fordi han søgte at kategorisere de mangfoldige samspil mellem rum og socialitet. Herudover er der i Lefebvres begrebsdannelse en åbning for, at det omtalte rum ikke er fysisk forankret – det er med andre ord muligt at afprøve hans erkendelser på onlinelivets rumlige variationer, og dermed stille både Lefebvre og den mulige online spatialitet på spidsen.

I den udviklede typologi til analyse af netfællesskabernes rumlige dimensioner er den første dimension en interface rumlighed, der består af det synlige rum på skærmen; det fælles nedslagspunkt i det diffuse cyberspace. (Interface-rumligheden er ovenfor benævnt det teknologisk-protokolorienterede niveau). Dernæst er der en metaforisk rumlighed, der er baseret på rekonstrueret fysisk realitet og geografi, og hvor fornemmelsen af sted forstærkes gennem brugen af metaforer og analogier. Sidst men ikke mindst er der en social rumlighed, der er baseret på den enkeltes fortolkninger af de sociale interaktioner i netfællesskabet. Der arbejdes således med tre forskellige dimensioner af online spatialitet, og påstanden er at ethvert netfællesskab har sin egen markering og fordeling inden for disse dimensioner. Dimensionerne er fortolket simultant i interaktionsprocesserne, dels af de deltagende individer og dels som kollektivt synlige manifestationer, og med typologien kan man afgøre mere præcist, hvordan spatialiteten spiller sammen med socialiteten i netfællesskabernes liv. I det følgende uddybes typologien i takt med diskussionen af Lefebvres tre undertyper af socialt rum (kaldet såvel trilogi som tredelt dialektik; trialektik – se fx Shields 1999), således at de forskellige begrebsdannelse får mulighed for at berige og kontrastere hinanden i processen.

Henri Lefebvre

Den franske teoretiker Lefebvre (1901-1991) skrev i 1974 *La production de l'espace*, der senere er blevet betragtet som hans hovedværk. Først i 1991 blev den udgivet på engelsk, *The Production of Space*, og generelt har den akademiske verden i såvel Frankrig som andre steder været tilsvarende længe om at anerkende Lefebvres betydning. Dette skyldes dels, at Lefebvre var tværdisciplinær og uforudsigelig, dels at hans virke strakte sig over næsten 80 år med den franske venstrefløjs kunstneriske og politiske avantgarde, og dels at hans teoriudviklinger på mange måder er ufuldstændige og selvmodsigende. Lefebvre var udogmatisk marxist og humanist med en udtrykt uvilje mod økonomisk determinisme, og hans fokus på fremmedgørelse og hverdagsliv løber som en rød tråd gennem den omfattende produktion (over 60 bøger og mere end 300 artikler). I den akademiske verden var Lefebvre involveret i etableringen og udviklingen af dialektisk metode og logik, rural sociologi, globalisering og hverdagslivets kultursociologi, og påvirkede også både litteratursociologi og intellektuel historie. Han var en nøglefigur i institutionaliseringen af urbansociologi og "applied" sociologi, og han bragte marxismen ind i de franske akademiske cirkler (Shields 1999: 5). Undervejs inspirerede han, især med sin optagethed af det spatiale, den første generation af amerikanske postmoderne geografer¹⁰ (fx Jameson og Soja), og det er også det spatiale, der i denne artikel er nedslagspunktet i Lefebvres produktion:

(...) his most influential contribution, across intellectual disciplines, has been the investigation on the social construction and conventions of space. (...) He progressively extended his concept of "everyday life" into first the rural life

of the peasantry, then into suburbia and ultimately to discuss the geography of social relations in general terms (Shields 1999: 141).

Sociologen Rob Shields hævder i det, der kan betegnes som en akademisk orienteret Lefebvre-biografi (*Lefebvre: Love and Struggle* 1999), at Lefebvre generelt set er dårligt forstået og indimellem direkte fejlfortolket. Som nævnt kan noget af forklaringen på dette findes hos Lefebvre selv, da hans stil er forvirrende og vanskelig tilgængelig. Som et spejl af hans grundlæggende tilknytning til den dialektiske materialisme er argumentationsteknikken ofte en blanding af retoriske spørgsmål, fiktive dialoger og delvist usynlige polemiske nexus knyttet til samtiden, og tilgængeligheden vanskeliggøres yderligere af, at Lefebvre ikke efterfølgende redigerede sine dikterede værker. Det er med andre ord sværere end som så at fortolke Lefebvre, også inden for ellers velafgrænsede discipliner, og samtidig gives der rum (!) til en god portion kunstnerisk frihed.

Det sociale rum

I *The Production of Space*¹¹ argumenterer Lefebvre for, at det sociale rum er et socialt produkt (1974/1991:26-65). Dette kan forstås på mange måder, og har følgende også mange komplikationer, men Lefebvres store styrke er, at han på en gang formår at pege på det faktiske fysiske rum, dets historiske ladninger og dets samspil med det pågående sociale liv. At rummet er et produkt understreger, at det ikke bare eksisterer som en tilfældig materialisering, men derimod er den foreløbige sum af mangfoldige indsatser – fra det levede liv til den målrettede planlægning. (I den forstand minder Lefebvres påpegning af sociologiens rumblindhed noget om Latours (1987) dekonstruktion

af videnskabens *black boxes* – når man tager en hel masse for givet, overses centrale implikationer og dermed det færdige resultats egentlige forudsætninger). Rummet som produkt forudsætter også en særlig produktionsmåde, og den er i dag som i 1974 kapitalismen. Selvom Lefebvres historisk-kronologiske antagelser, der udvikles i forlængelse af rumlighedens trilogi, er bredt kritiserede og ligefrem i modsætning til den øvrige teoriudvikling, er der en værdifuld indsigt i, at forskellige samfunds historiske omstændigheder, produktionsmåde og fremherskende filosofi også resulterer i distinkte rumligheder samt særlige måder at opfatte og navigere i rum på:

These “spatialisations” are not just physical arrangements of things but also spatial patterns of social action and routine as well as historical conceptions of space and the world (such as the fear of falling off the edge of a flat world). They add up to an socio-spatial imaginary and outlook, which manifests itself in our every intuition (Shields 1999:146).

Rummet er således ikke kun et produkt med linie tilbage til den dominerende produktionsmåde, men også et socialt produkt af forestillinger og fortolkninger, af social handling og rutiner inden for rummets rammer. Rummet er både konkret og abstrakt (på samme måde som fx penge), og det er ikke eet – der eksisterer en mangfoldighed af rum af forskellig observans og med forskellig konstitution (Lefebvre 1974/1991:27). Lefebvre sammenfletter med andre ord adskillige typer af rum og hævder, at de alle er sociale produkter; sociale rum der kan analyseres med en tilstrækkelig nuanceret tilgang. Antageligvis er det denne kompleksitet, den danske sociolog Jens Ton-

boe (1993) reagerer på i sin doktorafhandling *Rummets sociologi*:

På den ene side indebærer denne tværdisciplinære, tværgeografiske og tværfunktionelle relatering af fænomener og processer, som begrebet "kapitalismens sociale, abstrakte rum" nu indeholder, en dyb erkendelse af den sociale virkelighed i dag. På den anden side nærmer denne totaliserende begrebsimplosion henimod én kategori, hvor alt væsentligt hører hjemme, hvor alt udgår fra, og hvor ingenting kan adskilles fra resten, sig det meningsløse (Tonboe 1993:387).

Denne kritik sætter fingeren på et særdeles ømt punkt hos Lefebvre, nemlig en tendens til totalisering som næsten forudsigelig modvægt til reduktionismen. Men i sammenhængen er kritikken måske også udtryk for, at Tonboe vælger at se bort fra den begrebsdannelse, der vil håndtere det komplekse rum på nye måder. Således introducerer Lefebvre (1974/1991) som nævnt ovenfor en *conceptual triad*; en treenighed af socialt-spatielle relationer der kan differentieres og analyseres selvstændigt, omend de i dagligdagen ikke opleves adskilt. Målet er at afdække *Social Space* på en måde, der får det endegyldigt adskilt fra fremherskende mentalt og fysisk orienterede rumdefinitioner:

Social space will be revealed in its particularity to the extent that it ceases to be indistinguishable from mental space (as defined by the philosophers and mathematicians) on the one hand, and physical space (as defined by practico-sensory activity and the perception of "nature") on the

other. (...) [S]ocial space is constituted neither by a collection of things or an aggregate of (sensory) data, nor by a void packed like a parcel with various contents, and that it is irreducible to a "form" imposed upon phenomena, upon things, upon physical materiality (Lefebvre 1974/1991:27).

Det er med andre ord ikke til at komme uden om Lefebvre, når man snakker rumlighed som social kontekst². Han forsøgte det uoverskuelige, at gøre det sociale rum synligt som et mangefacetteret produkt af allehånde processer, og det kan være svært at afgøre om hans mission lykkedes. Alligevel er der megen inspiration at hente, hvilket også synliggøres gennem andres empirisk orienterede analyser (se især Shields 1990: *Places on the Margin*, og Soja 1996: *Thirdspace*). Det følgende er resultatet af inspirationens implementering på det særlige rum, der blev produceret sidst i det 20. århundrede, cyberspace. Lefebvres centrale begreber om spatialitet diskuteres op imod livet i virtuelle netværk, og den foreløbige konklusion er, at Lefebvres såkaldt tredelte dialektik langt hen ad vejen er anvendelig i konceptualiseringen af det sociale cyberspace.

Trilogi og typologi

Lefebvres tre kategorier har adskillige betegnelser hver, og der er end ikke enighed om, hvordan de bedst oversættes fra fransk til engelsk. Det er ikke en kategorisering, der sætter sig på rygraden eller er nem at anvende; dertil er der for mange uklarheder i definitionerne. Dette skyldes såvel kategoriernes interne kompleksitet og de forskelligartede analysetiltag de anvendes i, som den manglende redigering og opsummering fra Lefebvres side. Selv Shields (1999) ihærdige forsøg på en sammenhængende og loyal for-

tolkning kommer ind imellem til kort, omend han formår at perspektivere uklarhederne. Som han bemærker om Lefebvres spatiale trilogi:

Unfortunately, this early and crucial section of *Production of Space* is probably the most loosely written part of the book, and in trying to give it sense, it has further suffered in translation (Shields 1999: 162).

En af de ting, der forekommer særdeles uklar hos Lefebvre, er begrebsdannelsens mulige rækkevidde i forhold til andre områder end det spatiale fokus. Således er hvert spatiale-deskriptivt begreb i trilogien ledsaget af en betegnelse for det mere handlingsorienterede, uden at det er tydeligt, om disse begrebsæt dermed supplerer hinanden eller blot udtrykker det samme på forskellig vis. I denne sammenhæng anvendes begreberne og deres tilknyttede betegnelser, som var de alene skabt for hinanden. For det tilfældes skyld, at uklarhederne forstærkes i oversættelsen fra fransk til engelsk, har den følgende opremsning også medtaget de originale franske betegnelser i parentes. Hos Lefebvre og i denne artikel ledsages *The Perceived Space (l'espace perçu)* således af handlingsorienteringen *Spatial Practice* (og interface-rumlighed), *The Conceived Space (l'espace conçu)* ledsages af *Representations of Space* (og metaforisk rumlighed), og *The Lived Space (l'espace vécu)* ledsages af *Spaces of Representations*¹³ (og social rumlighed). I introduktionen blev der af praktiske årsager skelnet mellem online og offline, men nu flettes de altså sammen igen på teoretisk niveau: Lefebvres tredeling af det offline sociale rum (og de dertil hørende kategorier for handling) diskuteres i det følgende i forhold til den ligeledes tredelte typologi over online rumlighed.

The Perceived Space & interface rumlighed

Lefebvres første kategori er *The Perceived Space (l'espace perçu)*, der knyttes sammen med begrebet om *spatial practice*. Dette er det (primært ubevidst) oplevede rum og bevægelserne i det; det er krop og sanser og handlen på en gang. Omdrejningspunktet for det oplevede rum er alt det, vi tager for givet; den ureflekterede praksis i hverdagen. Menneskets relationer til både det sociale og det fysiske rum har såvel implicite niveauer af kompetence som specifikke niveauer af handlen (Lefebvre 1974/1991:33). *Spatial practice* i det oplevede rum omslutter både produktion og reproduktion, samt de bestemte steder og rumlige forhold der karakteriserer sociale formationer. Det er muligt at afdække *spatial practice* i et givent samfund gennem afkodningen af rummet som sådan. I neokapitalismen (Lefebvres betegnelse for verden anno 1974) er den spatiale praksis en tæt sammenkædning af den daglige rutine og den urbane realitet; bevægelser i fysiske netværk af veje mellem både konkret og symbolsk adskilte steder for privatliv, arbejde og fritid. De specifikke spatiale kompetencer og handlingsmønstre kan kun forklares empirisk, og en spatial praksis har altid sin bestemte logik, hvilket ikke nødvendigvis betyder, at den er sammenhængende i intellektuel forstand (Lefebvre 1974/1991:38-39). Sammenfattende om det oplevede rum siger Shields:

[It is] Spatial practice with all its contradictions in everyday life, space perceived (*perçu*) in the commonsensical mode – or better still, ignored one minute and overfetched the next (Shields 1999:160).

På begrebsniveau er der ingen problemer ved at relatere Lefebvres oplevede rum til den første kategori i typologien af on-

line spatialitet; interface-rumligheden. Trods de umiddelbare forskelle mellem fysisk og virtuel tilstedeværelse er der både i *Perceived Space* og interface rumlighed et grundlæggende fokus på det oplevede rum og menneskets ureflekterede praksis, som den udmøntes i navigation og orientering. Interface-rumligheden er, som beskrevet, det synlige og selvfølgelig i enhver online tilstedeværelse; det er på en gang den kodede fremtrædelsesform bestemt af protokol, software og hardware, og den humane tilføjelse af interaktion og bevægelse. Trods vanskelighederne med klare definitioner hos Lefebvre er der en umiddelbar lighed mellem hans beskrivelse af det oplevede rum og så interface-rumlighedens konkrete manifestation, og der er tilsvarende niveauer af kompetence og navigation på spil. Med andre ord kan Lefebvres *Perceived Space*, med det tilknyttede begreb om *spatial practice*, anvendes som både nuancering og perspektivering af interface-rumligheden. Sammentænkningen af de to dimensioner (*Perceived Space* og interface rumlighed) kan måske også, på lidt længere sigt, udvikle det teoretiske grundlag for erkendelsen af, at online og offline spatialitet er en og samme brede hverdagsorienterede kontekst.

Conceived Space & metaforisk rumlighed

Lefebvres anden kategori er den umiddelbart lettest tilgængelige: *Conceived Space* (*l'espace conçu*) består af repræsentationer og diskurser om rum, og tilknyttes derfor begrebet *Representations of Space*. Det er planlæggeres, forskernes og ingeniørernes, i nogle tilfælde også kunstneres, italesatte (og iscenesatte) rumlighed. Det er det forståede og formulerede rum, der overordnet set forbindes treenigheden: det primært ubevidste oplevede rum (*the Perceived Space*) og det direkte levede rum (*the Lived Space*, se

nedenfor) søges synliggjort gennem diskurserne i det italesatte rum (*the Conceived Space*) (Lefebvre 1974/1991:38). *The Conceived Space* er bundet til produktionens relationer; den orden, som produktionsmåden både forudsætter og skaber, og det tilknyttede handlingsbegreb *Representations of Space* er således det diskursive regime (Shields 1999:161), der manifesteres som spatialt orienteret og formuleret viden samt tegn, koder og synlige relationer i ethvert samfund. Det således italesatte rum modsvarer online typologiens begreb om den metaforiske rumlighed på forbilledlig vis, omend der ikke her anlægges et produktionsmådeanalytisk perspektiv. Den metaforiske rumlighed består af metaforer, analogier og andre sproglige konstruktioner, der så at sige (gen)skaber fornemmelsen af det fysiske rum i enhver online rumlighed; det er systemerne af verbale og spatiale repræsentationer, der tilsammen konstruerer det virtuelle rum. Det gør med andre ord ikke den store forskel om italesættelsen og de (primært verbale) repræsentationer vedrører det fysiske eller det virtuelle rum, og i begge tilfælde er det relativt meget nemmere at udlæse de konkrete diskurser end at indfange deres meningsgenererende kraft. Den er der dog ingen tvivl om; rummet eksisterer som betydningsfuldt i kraft af italesættelsen, og socialiteten spiller med og op imod de rammer, som umiddelbart afstikkes af de rumlige repræsentationer.

The Lived Space & social rumlighed

I den tredje af Lefebvres kategorier er der tale om det levede rum, *the Lived Space* (*l'espace vécu*), med betegnelsen *Spaces of Representation* tilknyttet. Det levede rum repræsenteres af brede diskurser i rum; det er "beboernes" og "brugernes" rum, og det tenderer mod mere eller mindre sammenhængende systemer af non-verbale

symboler og tegn. Det levede rum overlejrer det fysiske rum og gør symbolsk brug af dets objekter; det er rum erfaret gennem billeder og repræsentationer (Lefebvre 1974/1991:39). I arbejdet med klart at adskille denne levede rumlighed fra den ovenstående oplevede rumlighed understreger Shields (1999), at det levede rum som kategori er det, der muliggør en dybere forståelse af sammenhængen mellem spatialitet og socialitet:

[Spaces of Representation] is space as it might be, fully lived space (*l'espace vécu*), which burst forth as what I have called "moments" of presence (...). It is derived from both historical sediments within the everyday environment and from utopian elements that shock one into a new conception of the spatialisation of social life (Shields 1999:161).

Det levede rum kan med andre ord ses som en art sammensmeltning af menneske og omgivelser; det er den umiddelbart fortolkede og ekspressive rumlighed, der muliggør et nærmest utopisk element af glimtvis tilstedeværelse i total samklang med både krop og fysisk kontekst (Shields 1999:161). Der er ingen tvivl om, at den oplevede (*perceived*) og den levede (*lived*) rumlighed i hverdagens praksis overlapper hinanden til uadskillelighed, og måske er den enkleste distinktion at bruge velkendte begreber fra filosofien: den oplevede rumlighed er centreret om handlen, mens den levede rumlighed sætter fokus på væren. *The Lived Space* er også Lefebvres særlige tilføjelse til de to andre, mere forventelige, kategorier af praksis og planlægning; det er med den handlingsorienterede tilføjelse *Spaces of Representation*, at udvidelsen fra dialektik til trialektik (Soja 1996) bliver både meningsfuld og erkendelsesmæssigt

kraftfuld. Det utopiske element spejler Lefebvres livslange optagethed af problemstillinger knyttet til hverdagsliv og fremmedgørelse; *Spaces of Representation* er dér, hvor livet selv manifesteres gennem leg, fantasi og glimtvis sansning af tilstedeværelse. *The Lived Space* søger med andre ord at indfange det unikt menneskelige i samspil med omgivelserne; det er fornemmelsen af sammenhæng, og det lægger umiddelbart ganske godt op til online typologiens sociale rumlighed. Samtidig er det med denne begrebs-parring, at vanskelighederne for alvor begynder i inspirationen og adaptationen af offline spatial-trilogi ind i online rum-typologi. Hvor den sociale rumlighed online ligeledes omfatter fornemmelsen af sammenhæng, er det på et niveau, der på en gang er mere konkret og har mindre at støtte sig til: det er sansningen af fællesskab og de andre, forestillinger og fortolkninger om rækkevidde, social sammenhængskraft og gensidighed (samt allehånde negationer af disse områder også), primært baseret på aflæsningen af skærmens tekst og de synlige interaktioner. På den ene side kan der altså etableres en vis fælleshed mellem trilogiens og typologiens tredje-kategorier (fortolket og ekspressiv rumlighed; glimtvis erkendelser af sammenhængen mellem det sociale og det spatiale; det unikt menneskelige i samspil med omgivelserne), på den anden side forekommer både handlingsaspekterne og forestillingerne om rummet at befinde sig på vidt forskellige niveauer. Uoverenstemmelserne kunne være et spørgsmål om at indtænke det virtuelle livs sociale facetter som en naturlig del af *The Lived Space*; som et *cyber-Space of Representation*, men er snarere tegnet på den endelige begrænsning i begrebssammenholdelsen, affødt af ganske virkelige forskelle mellem det fysiske erfarede rum og det virtuelt konstruerede rum.

Diskussion

En sammenholdelse af Lefebvres trilogi over det sociale rum (*The Social Space*) og den nyudviklede typologi over online rumlighed har vist, at de to begrebssæt med fordel kan kombineres. Typologien, der som nævnt tidligere primært er udsprunget fra netfællesskabs-observationer, lader ligefrem til at bygge videre på Lefebvres komplekse erkendelser om sammenhængen mellem socialitet og spatialitet, omend dette først er blevet klart undervejs i erkendelsesprocessen. Det har således ikke været hensigten at tvinge trilogiens rammer ned over online-typologien (som glasskoen på Askepots stedsøstre), men derimod at hente inspiration og skærpene argumentation hos Lefebvre, også selvom selve rum-typen må siges at være grundlæggende anderledes. Det er lykkedes – og samtidig er det også en radikaliserings af Lefebvre at bringe ham ind i en kontekst, hvor der ikke er tale om rum i traditionel forstand – hvor det materielle som slagfast bevis på rummets eksistens er fraværende. Men rummet *betyder* noget, selv når det ikke materialiseres. Forestillingerne om rumlighed bag skærmens afgrænsende flade er essentiel i netfællesskabers verden, præcis fordi det spatielle ligger som en mangetydig forudsætning for selve vores måde at tænke og sansse liv på. Fra computerteknologiens spæde begyndelse har det tilknyttede sprog været ladet med spatiale referencer, og de er stadig allestedsnærværende i konstruktionerne omkring netfællesskaberne og deres sammenhængskraft. Fra den etablerede og elaborerede rumlighed i en MUD til reklamernes løfter om *the world at your fingertips*, er cyberspace noget man bevæger sig rundt i, rejser igennem og/eller opsøger lokaliteter i.

Mens interface-rumligheden som oftest blot er en todimensionel boks, synlig som afgrænsede tekstfragmenter på

skærmen, er det også indfaldsvejen til en social realitet, der kan manifestere sig på mangfoldige måder i adskillige dimensioner. Navigationen i cyberspace, både den omkringfarende netsurfen og den målrettede udforskning af netfællesskabernes liv, kan således betegnes med Lefebvres begreber om *Perceived Space* og spatial praksis, og interface-rumligheden kan i den forbindelse ses som både browserens adgangsgivende forbindelsesvej og det enkelte fællesskabs synlige manifestation. Den metaforiske rumlighed er uadskilleligt sammenflettet med sproget og dets meningsdannende betegnelser for relationer og afstande, objekter og rum. Metaforer, analogier og sproglige repræsentationer af den fysiske virkelighed (eller, for den sags skyld, noget der defineres gennem sin anderledeshed i forhold til den fysiske verden) skaber et decifrerbart virtuelt rum og dermed grobunden for forestillinger om online geografi og tredimensionalitet. Både den konkrete sprogbrug og allehånde kartografiske forsøg på at visualisere cyberspace¹⁴ aftegner således onlinedimensionerne af Lefebvres *Conceived Space*, hvor de stadige diskurser om rum simultant er med til at forme opfattelserne af samme. Den sidste del af typologien, den sociale rumlighed, er den der har det sværest med Lefebvres begrebsdannelse, konkret i forhold til det umiddelbare match med *Spaces of Representation*. Dette skyldes både "elasticiteten" i definitionerne af såvel den sociale rumlighed som *The Lived Space*, reelle niveauforskelle i de omhandlede problematikker og den forskellige fundering af de faktiske rum(ligheder). Hvor *The Lived Space* så at sige søger efter en kropsforankret utopisk-holistisk tilstedeværelse, prøver den sociale rumlighed at indfange en anden type sansninger, nemlig dem om fællesskab og samhørighed i cyberspaces diffuse rum. Der er et begrebsmæssigt overlap i

forhold til det sociale liv og fornemmelsen af sammenhæng, og både *The Lived Space* og den sociale rumlighed bygger på forestillinger, der rækker ud over det umiddelbart synlige og italesatte rum. Dermed er de også fælles om positionen som det tredje; det der udfordrer dialektikken og bringer en højere grad af kreativitet ind i talen om rummets sociologi. Alligevel må sammenholdelsen af de to begreber, *The Lived Space* og den sociale rumlighed, siges at være i bedste fald anstrengt, og selv med et vist mål af inspiration er det på dette punkt, at forskellen mellem det fysiske rum og den virtuelle rumlighed sætter sig igennem som bastante fortolknings- og betydningsforskelle.

Konklusion

Typologien var i udgangspunktet tænkt som et analytisk værktøj til afdækning af et givent netfællesskabs basale interaktionsvilkår, og sådan vil den også stadig kunne anvendes. Men mødet med Lefebvres komplekse begrebsdannelser omkring rummets stadige samspil med det sociale har samtidig udvidet og beriget typologien i den forstand, at den nu kan indeholde også mere generelle processer af navigation, repræsentation og socialitet i det uendelige cyberspace. Typologien skal stadig skærpes teoretisk, dens tværfaglige ballast skal funderes bredere, og den skal ikke mindst bestå sine empiriske svendeprover. Også dette er helt i tråd med Lefebvre, der gentagne gange distancerer sig fra det fortænkte:

The perceived-conceived-lived triad (in spatial terms: spatial practice, representations of space, representational space [spaces of representation, se note 11]) loses all force if it is treated as an abstract "model". If it cannot grasp the concrete (as distinct from the "im-

mediate"), then its import is severely limited, amounting to no more than that of one ideological mediation among others (Lefebvre 1974/1991:40).

Typologien skal med andre ord valideres gennem empiriske studier af forholdet mellem online rumlighed og socialitet, inden for en bred vifte af netfællesskaber og andre medierede sociale sammenhænge. Samtidig er der også i eksisterende netfællesskabsstudier, hvor rum-ignorante de end måtte se ud på overfladen, adskillige relevante konceptualiseringer og indfaldsvinkler til det spatielles betydning. Netfællesskaberne er baseret på forestillinger og fortolkninger, og det spatielle både udtrykkes og opleves anderledes – men ikke desto mindre er de rumlige dimensioner tilstedede som en eksistentiel del af det sociale cyberspace.

Ordliste

Avatar: fællesbetegnelse for en visuel repræsentation af en karakter eller personlighed. Primært anvendt i online 3D-verdner og spil, hvor deltagerne kan se både sig selv og hinanden som fx menneskelignende figurer eller fisk.

BBS: akronym for Bulletin Board System, en tidlig form for asynkron udveksling på nettet. Beskedder kan efterlades og senere læses af andre, ligesom en opslagstavle. Minder meget om nyhedsgrupper, der dog ikke har BBS'ens fast definerede adresse.

Chat: tekstbaseret synkron kommunikation, hvor de enkelte sætninger ruller over skærmen som en samtale i slow-motion. Kan være ret uoverskuelig at følge i fora med mange deltagere. De mange online en-til-en (eller en-til-få) kommunikationsformer (fx ICQ, IRC eller Messenger) har en tilsvarende

struktur.

Mailingliste: en slags online abonnementservice, hvor man får tilsendt fx nyhedsbreve direkte til egen email. Der er altså ikke et fælles rum at opsoge, og man får sjældent kendskab til andre abonnenter andet end gennem deres eventuelle bidrag.

MUDs/MOOs: akronymer for hhv. Multi User Dungeon/Dimension og MUD Object Oriented. Betegner særlige "steder" på nettet, med overvejende tekstbaseret rumbeskrivelse og interaktion i synkron udvekslinger. Fin-des i mangfoldige udgaver, fra middelalderlige rollespil til moderne læringsmiljøer. Markham (1998) og Kendall (2002) har levende beskrivelser af sådanne netfællesskaber/mødesteder.

Nyhedsgruppe: misvisende betegnelse for diskussionsgrupper på nettet, der med asynkron udvekslinger diskuterer alt mellem himmel og jord. Ofte kaldet Usenet Newsgroups, da de tidligere kun kunne læses på Usenet. De fleste kan nu læses fra en webbrowser også. Nyhedsgrupper er distribuerede, dvs. at de ikke har en fast adresse, men i stedet formidles ud til alle servere hver gang der er en ændring. Forskellen til BBS er minimal.

Online/offline: Betegnelserne er analytiske konstruktioner og de mest neutrale for hhv. det at være tilkoblet computernetværk og det ikke at være tilkoblet. Det giver dog ikke den store mening at opretholde grænsen i dagligdagen, hvor vi konstant går frem og tilbage (tjekker email, snakker i telefon, hæver penge osv). Betegnelserne anvendes til distinktion mellem fællesskabstyper, men også for at undgå fælderne omkring dikotomier med langt mere perforerede grænser (fysisk/virtuelt, virkeligt/uvirkeligt).

Protokol: måden et givent program funktionsmæssigt er sammensat på. Ordet er hentet fra det diplomatiske sprog, til beskrivelse af omgangsformer og etikette. I netfællesskaberne er protokollen således de ydre rammer; det der bestemmes af det allerede programmerede.

Weblog: er allerede i netlingo'et sammentrukket til blog (deltagerne benævnes følgerigt "bloggere"). Aktive netværk af individuelle hjemmesider, hvor der linkes til de andre medlemmer. En kommunikationsstruktur, der skal aflæses ved at følge linkene – en samling af monologer, der via navigationen skifter karakter til rumligt adskilte dia- eller multiloger (Herring 1996).

Noter

1. Fællesskab (eng. community) er et ord med mange betydninger, og jeg bruger det i meget bred forstand. Det emotionelt baserede fællesskab omhandler fx kommunikation, fornemmelse af tilhørsforhold og manifestationer af samhørighed, og også aktiviteter som etablering og vedligeholdelse af mere eller mindre symbolske grænser til distinktion mellem "os" og "dem". Fællesskab kan antage mange former i mange typer af rumlighed, men en fællesnævner vil altid være afgrænsning og markering af samme. Netfællesskaberne har andre grundvilkår i tid og rum, men adskiller sig ikke nødvendigvis på andre områder særlig meget fra mere traditionelle fællesskabstyper.
2. For en nuanceret diskussion af fysisk/virtuelt og virkeligt/uvirkeligt, se Markham 1998:115-120. Se også ordlisten under online/offline.
3. Se ordlisten.
4. Se ordlisten.
5. Sådanne lokaliteter fastlægges af skærmens interface, ikke på fx en bestemt server. Fx er nyhedsgrupperne distribuerede ud i det store netværk, men alligevel tilgængelige og fælles synlige via en defineret adresse.
6. Der kunne siges meget mere om tidsstrukturen, der har flere dimensioner end protokollen lader ane. En synkron kommu-

nikation kan blive forsinket (og dermed asynkron); asynkron kommunikation kan i praksis foregå i ganske hurtige udvekslinger; standard-tidszonerne udfordres af computernetværkenes hastighed, der yderligere forskyder relationen mellem tid og rum; nye måder at måle tiden på som fx det globale NU i Internet Time udvikles, osv. Dette er dog ikke stedet for at udforske tidsdimensionerne nærmere.

7. Se ordlisten.

8. Nancy Baym (1995) har en i internet-sammenhæng klassisk analyse af de forskellige aspekter involveret i nettets fællesskaber. Man må altid søge at forholde sig til de uforudsigelige mønstre og sammenflettede interaktioner mellem tidsstrukturen, den eksterne kontekst, den teknologiske infrastruktur, årsagerne til deltagelse og både gruppen og dens medlemmers karakteristika. Til denne liste ønsker jeg altså at tilføje spatialiteten som sådan.

9. For en relatering af Lefebvres spatiale kategorier til hhv. Bourdieu og Foucault, se Shields 1991:58-59.

10. og også postmodernismens infant terribles, Jean Baudrillard. Han var Lefebvres forskningsassistent i starten af 1980'erne, og der må siges at være et tydeligt rumfokus i bogen *Amerika* (Baudrillard 1984).

11. Jeg tager med mine fraværende franskkundskaber udgangspunkt i den engelske oversættelse fra 1991, der indirekte krediteres ved, at oversætterens navn også altid nævnes: Donald Nicholson-Smith.

12. selvom jeg må indrømme, at jeg har prøvet, engang i en synopsis på det daværende Kultursociologis overbygning. Emnet var urbansociologi, og fokus var det offentlige rums betydning i byen, men vi forkastede dengang brugen af Lefebvre på et ret ufagligt grundlag (hans marxistiske produktionsmådeorientering kombineret med den vanskelig tilgængelige stil). Jeg husker det, fordi censor i sin kommentar til vores præstation var særdeles syrlig omkring denne undladelsesynd, og derfor kan nærværende arbejde måske opfattes som afbigt.

13. Denne rumlighed har givet anledning til oversættelsesproblemer, idet den engelske udgave (1991) af Lefebvres Production of Space, ved Donald Nicholson-Smith, anvender

betegnelsen Representational Space om det levede rum, mens Shields anfægter denne fortolkning som inkonsistent i forhold til Lefebvres øvrige arbejder og istedet foreslår Spaces of Representation (Shields 1999:161 n.5). I det følgende rettes ind efter Shields, da Spaces of Representation forekommer mig at være en på en gang mere åben og mere præcis beskrivelse af det begrebsindhold, Lefebvre lægger i kategorien.

14. for en ressourcesamling over sådanne forsøg, se www.cybergeography.org/atlas/atlas.html.

Litteratur

- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Baym, Nancy 1995: "The Emergence of Community in Computer-Mediated Communication" in S. Jones (ed.): *Cybersociety. Computer-Mediated Communication and Community*, pp. 138-163. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Baym, Nancy 2000: *Tune In, Log On. Soaps, fandom, and Online Community*. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Dean, Jodi 2000: "Community" in T. Swiss (ed.): *Unspun. Key Concepts for Understanding the World Wide Web*, pp.4-16. New York: New York University Press.
- Dibbell, Julian 1996: "A Rape in Cyberspace: How an Evil Clown, a Haitian Trickster Spirit, Two Wizards, and a Cast of Dozens Turned a Database into a Society" in M. Stefik (ed.): *Internet Dreams. Archetypes, Myths, and Metaphors*, pp. 292-316. Cambridge (MA): The MIT Press.
- Gibson, William 1984: *Neuromancer*. London: Gollancz.
- Giddens, Anthony 1985: "Time, Space and Regionalization" in Gregory & Urry (Eds.): *Social Relations and Spatial Structures*, pp. 265-295. London: Macmillan.

- Giddens, Anthony 1990: *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Gotved, Stine 2000: *Cybersociologi – det samme på en anden måde*. København: Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Guise, Jon 1998: "Looking Backward and Forward at the Internet", *The Information Society* 14(3): 201-12.
- Hall, Edward T. 1966: *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books, Doubleday.
- Herring, Susan C. 1996: "Introduction" in S. C. Herring (ed.): *Computer-Mediated Communication: Linguistic, social and cross-cultural perspectives*, pp. 1-12. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Kendall, Lori 2002: *Hanging Out in the Virtual Pub: Masculinities and Relationships Online*. Berkeley and Los Angeles (CA): University of California Press.
- Kim, Amy Jo 2000: *Community Building on the Web. Secret Strategies for Successful Online Communities*. Berkeley (CA): Peachpit Press.
- Kimby, Charlotte Kira & Camilla Haugaard 2000: *Kroppen i den computer-medierede kommunikation*. Lund: Department of Sociology.
- Kling, Rob 1996: "Social Relationships in Electronic Forums: Hangouts, Salons, Workplaces, and Communities", in R. Kling (ed.): *Computerization and Controversy (2nd edition)*, pp. 426-454. San Diego (CA): Academic Press.
- Latour, Bruno 1987: *Science In Action*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Lefebvre, Henri 1974/1991: *The Production of Space*. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Merton, Robert K. 1995: "The Thomas Theorem and The Matthew Effect", *Social Forces*, 74(2): 379-424.
- Meyrowitz, Joshua 1985: *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Morley, David 2000: *Home Territories. Media, mobility and identity*. London: Routledge.
- Morley, David & Kevin Robins 1995: *Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge.
- Oldenburg, Ray 1999: *The great good place: cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons and other hangouts at the heart of a community*. New York (NY): Marlowe and Company.
- Parks, Malcolm R. & Kory Floyd 1996: "Making Friends in Cyberspace", *Journal of Communication*, 46(1): 80-97.
- Preece, Jenny 2000: *Online Communities. Designing Usability, Supporting Sociability*. Chichester (GB): Wiley.
- Rheingold, Howard 1993: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading (MA): Addison Wesley.
- Shields, Rob 1991: *Places on the Margin. Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge.
- Shields, Rob 1999: *Lefebvre, Love and Struggle: spatial dialectics*. London: Routledge.
- Soja, Edward W. 1989: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Soja, Edward W. 1996: *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Sproull, Lee & Sara Kiesler 1986: "Reducing social context cues: Electronic mail in organizational communication", *Management Science* 32(11): 1492-1512.

Tepper, Michele 1997: "Usenet Communities and the Cultural Politics of Information", in D. Porter (ed.): *Internet Culture*, pp. 39-54. London: Routledge.

Tonboe, Jens 1993: *Rummetts sociologi*. Aalborg: Akademisk Forlag.

Turkle, Sherry 1995: *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.